

RASHK DIAGNOSTIKASINING SHARTLARI, RASHK FENOMENI KO'RSATKICHLARINING O'ZARO KORRELYATSION BOG'LIQLIGI MASALALARI

S.Sh.Ummatova¹

1. Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Amaliy psixologiya kafedrasida dotsenti Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Mas'ul muallif: Ummatova Sitora Shavkatulloyevna, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Amaliy psixologiya kafedrasida dotsenti Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

e-mail:
ummatovasitora@samdu.uz

Accepted: 31 Avgust 2026
Published: 31 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Ummatova, S. S. RASHK DIAGNOSTIKASINING SHARTLARI, RASHK FENOMENI KO'RSATKICHLARINING O'ZARO KORRELYATSION BOG'LIQLIGI MASALALARI / S. S. Ummatova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 8, № 1. — B. 352–357.

Annotatsiya. Maqolada psixologiya fanida rashk fenomenining ilmiy tahlil bo'yicha turlari va psixologik mohiyati yoritib berilgan. Rashkning asosi sifatida kognitiv rashkning psixologik xususiyatlaridan emotsiya, xulq-atvor, ishonchsizlik psixologik holatlari; affektiv jihatlari; rashkning qisqa muddatli, azobli, hissiyot, uzoq muddatli, ehtiros, faol, passiv, reaksiyali shakllari va turlari bayon etilgan. Tayanch tushunchalar: rashk, psixologik holat, emotsiya, ijtimoiy munosabatlar, psixologiya, affektiv, rashkning psixologik xususiyatlari, rashk shakli, ishonchsizlik, rashk mohiyati, qisqa muddatli, uzoq muddatli, kognitiv, faol, passiv, rashkning asosi, xulq-atvor.

Kalit so'zlar: rashk, psixologik holat, emotsiya, ijtimoiy munosabatlar, psixologiya, affektiv, rashkning psixologik xususiyatlari, rashk shakli, ishonchsizlik, rashk mohiyati, qisqa muddatli, uzoq muddatli, kognitiv, faol, passiv, rashkning asosi, xulq-atvor.

УСЛОВИЯ ДИАГНОСТИКИ РЕВНОСТИ И ВОПРОСЫ КОРРЕЛЯЦИОННОЙ ВЗАИМОСВЯЗИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ФЕНОМЕНА РЕВНОСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются виды и психологическая сущность феномена ревности в психологической науке по научному анализу. Психология и сущность человека показаны не только в характере его деятельности, в способности мыслить абстрактно или бескорыстно любить других. Кроме того, подчеркивается, что, с одной стороны, между добродетелями и ценностями, между пороками и пороками, с другой стороны, не существует жестко установленных, раз и навсегда установленных моральных границ. Когнитивные, поведенческие, аффективные аспекты ревности как основы; из психологических особенностей ревности выделяют психологические состояния эмоции, незащищенности; выделяют кратковременные, эмоциональные, длительные, страстные, активные, пассивные, мучительные, реакционные формы и виды ревности.

Ключевые слова: психология, ревность, эмоция, психологическое состояние, социальные отношения, психологические особенности ревности, недоверие, суть ревности, виды ревности, короткая ревность, долгосрочная ревность, активная, пассивная, основа ревности, когнитивная, поведенческая, аффективная.

CONDITIONS FOR THE DIAGNOSIS OF JEALOUSY AND ISSUES OF THE CORRELATIONAL RELATIONSHIP AMONG INDICATORS OF THE JEALOUSY PHENOMENON

Abstract. The article discusses the types and psychological essence of the phenomenon of jealousy in psychological science by scientific analysis. The psychology and essence of a person are shown not only in the nature of his activity, in the ability to think abstractly or to love others selflessly. In addition, it is emphasized that, on the one hand, between virtues and values, between vices and vices, on the other hand, they are no rigidly established, once and for all established moral boundaries. Cognitive, behavioral, affective aspects of jealousy as the basis; from the psychological features of jealousy, psychological states of emotion, insecurity are distinguished; short-term, emotional, long-term, passionate, active, passive, painful, reactionary forms and types of jealousy are distinguished.

Keywords: psychology, jealousy, emotion, psychological state, social relations, psychological characteristics of jealousy, distrust, the essence of jealousy, types of jealousy, short jealousy, long-term jealousy, active, passive, the basis of jealousy, cognitive, behavioral, affective.

Kirish. Rashk hissini tushunish uchun nafaqat uni aniqlash, balki uning naoyon bo'lishi ko'rsatkichlarini ham bilish zarur. Mazkur bo'limda rashk diagnostikasining shartlari, rashk fenomeni ko'rsatkichlarining o'zaro korrelyasion bog'liqligi masalalariga e'tibor qaratdik.

Buning uchun rashk hissini tadqiq etishda quyidagi psixologik metodlar tanlandi:

1. L.M.Chursanovanning rashk bo'yicha so'rovnomasi.

2. Amerikalik psixologlar Pfayfer va Vong tomonidan ishlab chiqilgan rashkning ko'p o'lchovli (Multidimensional Jealousy Scale) metodikasi. (Pfayfer – Vong). Ushbu metodika rashkning uchta tarkibiy qismlari: hissiy, bilim va xulq-atvorni o'lchash uchun mo'ljallangan. O'lchov 24 ta tasdiqdan iborat. Har bir tasdiq 7 balli shkala bo'yicha baholanadi.

3. Shaxsiy xususiyatlarini diagnostika qilish uchun hozirgi kunda psixologik tadqiqotlarda keng qo'llaniladigan 1949- yilda amerikalik psixolog Raymond B.Kettell tomonidan ishlab chiqilgan 16PF ko'p omilli (faktorli) 16PF (A shakli) standartlashtirilgan ko'p faktorli so'rovnoma. Mazkur so'rovnoma barqaror bo'lgan shaxs xususiyatlarini aniqlashda qo'llaniladi. 187 savolni o'z ichiga olgan mazkur metodikaning test savollari proyektiv xarakterga ega bo'lib, umumiy hayotiy vaziyatlarni aks ettiradi. Har bir omil shaxs xususiyatlarini xususiyatlarini qiymatini maxsus o'lchov birliklarida beradi, ular «stens» (inglizchadan tarjima – «o'nlik») deb nomlanadi. Qiymatlar 1 dan 10 gacha oraliqda baholanadi. Shaxsning o'lchangan xususiyatlari qarama-qarshi bo'lganligi sababli, 5 ga teng baholash xarakteristikaning bir xil darajadagi yoki uning qarama-qarshi qiymatlarini ko'rsatadigan qiymatga mos kelsa, 1 qiymati xarakteristikaning maksimal qiymatiga mos keladi, bu ko'pincha salbiy, 10 qiymati esa ijobiy deb talqin etiladi. Olingan natijalar interpretatsiyasi tadqiqotda qo'yilgan vazifa, vaziyat, maqsadga muvofiq amalga oshiriladi. Ma'lumotlar SPSS 13.0 Window kompyuter dasturi yordamida qayta ishlandi.

Shaxsning rashk hissi ijtimoiy hodisa sifatidagi mazmun mohiyati konkret vaziyatlarda namoyon bo'ladi.

Shaxsda kechayotgan rashkni tushunishda amerikalik olim G.Olportning ijtimoiy ustanovkaga oid uch komponentli tizimi mohiyatini bilish muhim deb hisoblaymiz:

Uch komponentli tizim ushbu tarkibdan iborat: kognitiv, affektiv, konativ komponentlar.

1. Kognitiv tomoni - ustanovka obyekti bo'lmish rashkga taalluqli bo'lgan tushuncha va tasavvurlar yig'indisi;

2. Affektiv tomoni - ustanovka obyekti bo'lgan shaxsning rashkga nisbatan his qiladigan real emosiyalari (simpatiya, antipatiya, sevgi, rashk, yoqtirish, muhabbat);

3. Konativ - insonning real sharoitlarda amalga oshirishi mumkin bo'lgan harakatlarining uning xulqida namoyon bo'lishi majmui.

Bu uch xil tomonlar o'zaro bir-birlari bilan bog'liq bo'ladi. Sharoit va vaziyatlarda qaysi bir tomoni ustunlik qiladi. Masalan, ayrim insonlar rashk hissining salbiy tomonlarini juda yaxshi bilsalar ham, har doim ham uni tushunib rioya qilish qoidalariga amal qilavermaydilar. Rashk tufayli janjal qilish, boshqalar oldida juftining xalovatini buzish, uni ta'qib etish kabi holatlar kognitiv va konativ - harakat komponentlarida uyg'unlik yo'qligini ko'rsatadi. Bu bir qarashda so'z va ish birligi tamoyilining turli shaxslarda turlicha namoyon bo'lishini eslatadi. Agar odam bir necha marta bila turib, rashkini ifoda etishda xulqini boshqarishga zid harakat qilsa, va bu narsa bir necha marta qaytarilsa, u bu holatga o'rganib qolishi mumkin. Shuning uchun bunday qarama-qarshilik va tafovut bo'lmasligi masalasida jiddiy yondashuvni e'tiborga olish zaruratini ko'rsatadi.

Amerikalik olimlar uning turli hislarini shaxsning xayotiy tajribasiga, undagi ijtimoiy tasavvurlarga bog'liqligini o'rganib, shaxs xulq-atvorini turli sharoitlarda boshqarish mexanizmi ekanligini isbot qilishgan. Ular ijtimoiy ustanovkani bir so'z bilan - «attityud» so'zi bilan ifodalab, 1942-yildayoq M.Smit attityudning uch komponentli tizimini ishlab chiqqan. Bunga ko'ra attityudda uch qism bo'lib, bular kognitiv qism, affektiv qism hamda konativ qismlaridir. Bu o'z navbatida G.Olportning yuqorida qayd etganimiz uch komponentli tizimiga ham mos uyg'unlashadi.

Kognitiv qism - bu shaxsdagi attityud obyektiga nisbatan bilimlar, uning odam tomonidan anglanishidir. Bunga shaxsdagi bilimlardan tashqari g'oyalar, tasavvur kabilar kiradi.

Konativ qism xulq-atvor bilan bog'liq bo'lib, shu obyektga nisbatan amalga oshiriladigan hatti-harakatlar, ya'ni xulq-atvorlari kiradi.

Attityudning affektiv qismi - bu o'sha obyektning hissiy-emosional baholash bo'lib, yoqtirish yoki yoqtirmaslik tarzidagi hissiyotlar kiradi.

Qayd etilgan uch komponentli tizim shaxsning rashk hissini tushuntirishda turli reaksiyalarni ustuvor indikator sifatida talqin etilishini ham taqazo etadi. Indikatorlar kognitiv, affektiv va xulqiy reaksiyalar tarzida ifodalanadi.

Masalan, rashkda Kognitiv reaksiyalar: shaxslararo munosabatda rashkni tahlil qilish, uning sababi va sababchisini qidirish, vaziyatni aniqlash, uni kuzatish, ya'ni hodisa manzarasini yaratishga intilish bilan izohlanadi. Keskin holatlarda odob, axloq haqidagi, erkak va ayol psixologiyasiga oid yuzaki qarashlar ko'payadi. Ushbu reaksiyalar asosan intellektga ega bo'lgan shaxslarda namoyon bo'ladi.

Affektiv reaksiyalar – emosional munosabatni kechirishda ruhiy tushkunlik, qo'rquv, g'azab, o'ziga hamda sherigiga nafrat, bo'shliq hissi, muhabbat va noumidlik, ishonchsizlik, qizg'anish ko'rinishlarida namoyon bo'ladi. Bunday emosional reaksiyalar shaxs xususiyatida affektiv reaksiyalarni yuzaga keltiradi.

Masalan, melanxolik toifasidagi temperamentga ega bo'lgan shaxsda uning depressiyasi yoki nafrat iztirobi fonida kechishi mumkin. Affektiv reaksiyalar asosan ijodkor va o'zini shunday tan olinishlarini istaydigan shaxslarda kuzatiladi.

Xulqiy reaksiyalar – janjal yoki rad qilish ko'rinishida namoyon bo'ladi. Xulqda munosabatlarni qayta tiklash, sherigini qizg'anishini hatti-harakatlarida yaqqol ko'rsatish, tahdid, bosim, shantaj, ba'zan rashk obyektini rahmini keltirib o'ziga jalb qilish kabi turli ko'rinishlarda o'z hissini ifodalashni maqsad qiladi.

Rashk munosabatini ifodalashda ikki xil reaksiya: passiv va faol (agressiv), tajovuzkor bo'lishi mumkin. Insonning rashk hissi bilan bog'liq ravishda namoyon bo'ladigan baholash tizimi haqida ham uch xil darajada namoyon bo'ladi, ya'ni har bir shaxsda rashk hissi bilan bog'liq ravishda o'z-o'ziga nisbatan baholash tizimi shakllanadi.

Respondentlarning rashk ko'rsatkichlari va R.Kettel 16PF (A shakli) bo'yicha shaxs omillari orasidagi korrelyasion bog'liqlik

R.Kettel metodikasi bo'yicha omillar	L.Chursanova so'rovnoma bo'yicha	Pfayfer - Vong bo'yicha Rashkning ko'p o'lchamli shkalasi			
		Rashkning kognitiv tomoni	Rashkning affektiv tomoni	Rashkning konativ tomoni	Rashkning umumiy bali
A	-260	-161	-103	-167	-181
C	-649**	-479**	-381**	-599**	-605**
E	0,026	0,463**	0,178	0,007	0,291*
F	0,124	0,287*	0,061	-027	0,059
G	0,115	-097	-057	0,059	-058
H	-013	-074	-025	-311*	-089
I	-172	-276	-263	-152	-300*
L	0,524**	0,289*	0,147	0,475**	0,367**
M	-543**	-330*	-429**	-357*	-469**
N	-209	-179	0,001	0,007	0,091
O	0,607**	0,342*	0,283*	0,525**	0,471**
Q1	-304*	-069	-163	0,052	-084
Q2	-417**	-360*	-172	-492**	-415**
Q3	-314*	-233	-192	-342*	-338*
Q4	0,679**	0,510**	0,321*	0,575**	0,583**

Izoh: 1) * - $r \leq 0,05$ darajadagi bog'lanish – muhim korrelyatsiyalar; ** - $r \leq 0,01$ darajadagi bog'lanish; sezilarli korrelyatsiyalar, 2) shaxs omillari: S – Kuch omili; Ye omili - ustunlik; I omili - sezuvchanlik; L omili - shubha; M omili - amaliylik (tafsilotlarga moyillik); O omili - gipotemiya (aybdorlikni his etish moyilligi); Q 4 omili - yuqori Ego-asabiylilik.

Respondentlar sifatida Samarqand Davlat Universitetida tahsil olayotgan 60 nafar talabalar olindi. Respondentlarning L.Chursanova so'rovnoma bo'yicha olingan rashk ko'rsatkichlari, R.Kettelning ko'p omilli shaxs xususiyatlari orasidagi korrelyatsion bog'liqlikning ushbu ahamiyatli to'g'ri va ahamiyatsiz bog'liqliklar mavjud ekanligi aniqlandi.

Jumladan, 2-jadvaldagi rashk va shaxs omillari ko'rsatkichlari o'rtasidagi statistik jihatdan muhim korrelyatsiyalar aniqlandi, ya'ni Q4 omil – rashkning kognitiv ko'rsatkichi 0,510; rashkning hissiy ko'rsatkichi o'rtasidagi ijobiy bog'lanishlar aniqlandi. Rashkning emosional ko'rsatkichi – 0,321; rashkning konativ ko'rsatkichi 0,575 to'g'ridan to'g'ri bog'liqlikka ega ekanligi ko'rinadi. O – aybdorlikni his etish moyilligi omili bilan rashkning kognitiv ko'rsatkichi 0,342; rashkning emosional ko'rsatkichi – 0,283; rashkning konativ ko'rsatkichi 0,525 to'g'ridan to'g'ri bog'liqlikka ega ekanligi ko'rinadi. L omili shubha omili bilan rashkning kognitiv ko'rsatkichi 0,289 va rashkning rashkning konativ ko'rsatkichi 0,475 to'g'ridan to'g'ri bog'liqlikka ega ekanligi kuzatildi. Ye omili - ustunlik omili bilan rashkning kognitiv ko'rsatkichi 0,463 ni tashkil qildi.

3.3.1.-jadvalda ushbu darajadagi to'g'ridan-to'g'ri va teskari bog'lanishlar ko'rinadi. Jumladan, Q4 omil – yuqori Ego-kuchlanish $r=,583$ $a < 0,01$ darajada to'g'ridan-to'g'ri bog'lanish; Ye omil – ustunlik – $r=,291$ $a < 0,05$ darajada to'g'ridan-to'g'ri bog'lanish; L omil – shubhalanish – $r=,367$ $a < 0,05$ darajada to'g'ridan-to'g'ri bog'lanish; O omil – gipotemiya (aybdorlikni his etishga moyillik) aybdorlik moyilligi – $r=,471$ $a < 0,05$ darajada to'g'ridan-to'g'ri bog'lanish; S omil – men» ning kuchi – $r = - ,606$ $a < 0,01$ darajada teskari bog'lanish; M omil – amaliylik (tafsilotlarga moyillik); - $r = ,470$ $a < 0,01$ darajada teskari bog'lanish; I omil – premium (sezgirlik) aniqlandi.

Boshqa miqdoriy ko'rsatkichlar shaxs omillari va rashk darajalari orasida teskari – manfiy bog'liqlikni ko'rsatdi. Masalan, S omili – Kuch omili bilan rashkning kognitiv, emosional, konativ tomonlari va rashkning umumiy ko'rsatkichi orasida; M omili L.Chursanova savolnomasida aniqlangan rashkning barcha ko'rsatkichlari va Pfayfer - Vong bo'yicha rashkning ko'p o'lchamli shkalasidagi: kognitiv, emosional va konativ tomonlari ko'rsatkichlari orasida teskari bog'lanish mavjud ekanligi kuzatiladi.

E'tiborli jihati shundaki, rashkning umumiy bali va R.Kettel bo'yicha (Q2 va Q3) ko'p omilli shaxs xususiyatlari va Pfayfer - Vong bo'yicha rashkning ko'p o'lchamli shkalasidagi: kognitiv, emosional va konativ tomonlari ko'rsatkichlari orasida ahamiyatli bog'lanishlar umuman kuzatilmadi.

Shunday qilib, o'tkazilgan empirik tadqiqot rashk ko'rsatkichlari bilan shaxs xususiyatlari o'rtasida ijobiy va salbiy korrelyatsion bog'lanishlar mavjud ekanligini aniqlab berdi. Bu natijalar o'z navbatida emosional munosabatlarda rashkchi shaxsga xos bo'lgan xususiyatlarning asosiy ro'yxatini tuzish imkonini yaratadi. Bu ro'yhat esa emosional munosabatlarni olib borishda shaxs rashkining kognitiv, emosional, xulq-atvor tomonlarini inobatga olish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida respondentlar guruhining yosh xususiyatlari, ularning emosional munosabatlari muqarrar (stabil) bo'lmagan bo'lishini inobatga olib, olingan ma'lumotlar umumiy psixologik qonuniyat sifatida absolyut qaralmaydi hamda natijalar umumiy psixologik qonuniyat sifatida qabul qilinishi yoki hisoblanishi mumkin emas.

Bizning nazarimizda, bu borada keyinchalik maqsadli va keng ko'lamli eksperimental tadqiqotlarni o'tkazishda

chuqur nazariy asoslarga tayanish talab etiladi.

O'tkazgan empirik tadqiqotimizda shaxsning rashk hissining shaxs xususiyatlari bilan bog'liq yoki bog'liq emasligini ko'rsatib beradigan ham rashkchi shaxsga xos bo'ladigan shaxs xususiyatlariga oid o'z qirralarini ko'rsatib berdi. Bu natijalar o'z navbatida rashk fenomeniga oid qonuniyatlarni yanada chuqurroq tadqiq etishda shaxsning yosh xususiyatlaridan tashqari jinsga oid xususiyatlariga ham e'tibor berish va yangi tadqiqotlarni olib borish mumkinligini ko'rsatdi.

Shunga qaramay, olingan empirik natijalar rashk hissining shaxsdagi emosional beqarorlik, yuqori darajadagi xavotirlanish (S omili), shubha (L omili), M omili - amaliylik (tafsilotlarga moyillik), yuqori Ego-asabiylilik (Q 4 omili) kabilar bilan ham belgilanishi va o'ziga xos namoyon bo'lishini ham ko'rsatib berdi.

Rashk hissi murakkab emosiyalar sirasiga kiradi. Rashk hissida frustrasiya, kognitiv-affektiv tomonlar majmuasi, shaxs xususiyatlari va boshqalar o'zini namoyon etadi. Tadqiqotimizda shuningdek, rashkchi shaxsning juftiga nisbatan egalik hissini tuyishi, xavotirlanish, hasad, qizg'anish, ko'rolmaslik, g'ashlilik, dushmanlik kabi jihatlarini ta'siri ham amalga oshishi kuzatildi.

Rashk faqat oilaviy munosabatlardagina emas, balki insonlarning turli yosh davrlarida (bolalik); kasbiy sohada (xodimlar orasida); qo'ni-qo'shnilar, tengdoshlar, milliy-etnik va boshqa yo'nalishlarda ham ko'rinadi.

Tadqiqot ishimizda matematik statistika metodlaridan Styudentning t-mezoni, K.Pirsonning r-korrelyasiya koeffitsiyentini hisoblash metodlaridan ham foydalandik.

Jamiyatda insonning o'z o'rnini munosib egallashi, oila muhitida esa ziddiyatlarsiz yashashi, oilalarning barqaror bo'lishi ko'p jihatdan oila munosabatlarida yuzaga keladigan rashkning namoyon bo'lishiga bog'liq bo'ladi. Rashkning namoyon bo'lishida oiladagi shaxslararo munosabatlar, juftlarning xarakter xususiyatlari o'z ta'sirini namoyon etadi. Oilani tavsiflovchi muhim elementlardan biri – bu shaxslararo munosabatlarning o'ziga xos tarkibiy tuzilishi hisoblanadi. Oila hayoti va faoliyatining samaradorligi ham ko'p jihatdan undagi a'zolarining ahilligiga, birdamligiga bog'liq bo'ladi. Oila shaxsning kamol topishiga poydevor qo'yiladigan makon hisoblanadi. Oiladagi muhitning xarakteri odamning ruhiyatiga va jismoniy sog'ligiga, uning kayfiyati va faoliyatiga bevosita ta'sir o'tkazadi.

Shaxsning oila muhitida kechiradigan munosabatlari orasida rashk hissi oila inqiroziga sabab bo'lishi mumkindir.

Er-xotinning bir-biriga ta'sir o'tkazish, birgalikdagi faoliyatda ishtirok etish, voqeyalarga bir xil baho berish, boshqa odamlarni bir xil xarakterlash, ular bilan bir xil muomalada bo'lish istagi ham ijobiy, ham salbiy natijalarga olib kelishi mumkin. Lekin oilada kuzatiladigan shaxslararo munosabatlarda, xudbinlik, egoistik, rashk, raqobat va boshqa jihatlar oiladagi muhitning buzilishiga va nizolarga olib keladi.

Oilada munosabatlarning namoyon bo'lishi shaxsning emosiyalari bilan ham xarakterlanadi. His tuyg'ularga asoslanib olib boriladigan munosabatlar turli-tuman, lekin ularning orasida shundaylari ham borki, ular oila hayotining barcha jabhalariga o'z ta'sirini o'tkazadi.

Oila kichik guruh sifatida tadqiqot obyekti ekan, undagi o'zaro munosabatlarning har biri murakkab masaladir. Chunki bu vaziyatlarda oiladagi munosabatlarning o'ziga xos tomonlarini bilish kerak bo'ladi.

Psixologiyada xarakter – shaxsdagi shunday psixologik, subyektiv munosabatlar majmuiki, ular uning borliqqa, odamlarga, predmetli faoliyatga xamda o'z-o'ziga munosabatini ifodalaydi.

Biz tadqiqotimizda oila munosabatlarining shaxsga xos xususiyatlarida namoyon bo'lishini aniqlash maqsadida psixologiyada keng qo'llaniladigan T.Lirining «Xarakter xususiyati» testidan foydalandik.

Mazkur test inson xarakter xususiyatining qay darajadagiligi subyektiv baholashga asoslanadi. Sinaluvchiga 128 ta savoldan iborat test havola etiladi. Shaxsda bu keltirilgan xususiyat mavjud bo'lsa, 1 ball, agar mavjud bo'lmasa, 0 ball beriladi. Test bo'yicha shaxsda 8 xil yo'nalishda xususiyatlar aniqlanadi. Bular: xukmron, liderlik; mustaqillik, ustunlik; dangalchi, agressivlik; ishonchsizlik, shubxalanuvchanlik; mo'min, qobillik, uyatchanlik; tobe, bo'ysunuvchanlik; xamkorlik, kelishuvchanlik; javobgarlik, mas'uliyatlilik.

Tadqiqot sinovida qatnashgan respondentlarning har bir ustun bo'yicha to'plagan ballarini umumiy yig'indisini sinaluvchilar soniga bo'lib, har ikki guruh vakillarining xarakteridagi bu xususiyatlarning namoyon bo'lishini o'rtacha arifmetik qiymatni hisoblash orqali aniqlanadi.

Mazkur xususiyatlar javob varaqasining har bir ustun bo'yicha belgilab qo'yilgan rim raqamlari orqali kuzatiladi. (ilovada berilgan)

T.Liri testi natijalari (ball hisobida)

T.Liri bo'yicha shaxs xususiyatlari	Respondentlar	
	Erkaklar	Xotin-qizlar
xukmron-lider	7,5	9,5
2-mustaqillik-ustunlik	7,5	8,5
3-dangalchi- agressiv	7,5	8,5
4-ishonchsiz-shubxalanuvchan	6,5	5,5
5-mo'min qobillik-uyatchanlik	5,5	7,5
6-tobe bo'ysunuvchanlik	5,5	7,5
7-hamkorlik- kelishuvchanlik	8,5	8,0

T.Liri bo'yicha shaxs xususiyatlari	Respondentlar	
8-javobgarlik- mas'uliyatlilik	7,5	9,0

Tadqiqot sinovida qatnashgan respondentlarning har bir ustun bo'yicha to'plagan ballarini umumiy yig'indisini sinalluvchilar soniga bo'lib, har ikki guruh vakillarining xarakteridagi bu xususiyatlarning namoyon bo'lishini o'rtacha arifmetik qiymatni hisoblash orqali aniqlandi.

Jadvalda: 1 – xukmron-lider; 2 – mustaqillik-ustunlik;
3 – dangalchi- agressiv; 4 – ishonchsiz-shubhalanuvchan;
5 - mo'min qobillik-uyatchanlik; 6 - tobe bo'ysunuvchanlik;
7 - xamkorlik- kelishuvchanlik; 8 - javobgarlik- mas'uliyatlilik.

Bu olingan natijalardan ko'rinadiki, xukmron-lider xususiyatiga ko'ra erkaklar va xotin-qizlar ballari orasida tafovut kuzatiladi. Test taxliliga asosan 8 balldan yuqori ko'rsatkich shaxsda tanqidni yaxshi qabul qilmaslik, o'z imkoniyatlarini oshirish, boshqalarga yo'riqnomalar berish ehtiyojining kuchliligini bildirsa, 8 ball va undan past ko'rsatkich esa o'ziga ishonch, liderlik xususiyatlarini ko'rsatadi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari tahlilidan ko'rinadiki, oila muhitidagi yuzaga keladigan turli munosabatlarda er va xotin orasida o'zining jinsiga oid psixologik xususiyatlari namoyon bo'ladi. Jumladan, erkaklar uchun oilani iqtisodiy jihatdan ta'minlashga mas'uliyatini zimmalariga olish, oilada boshqaruvchanlik, oila muhitida o'zlarining mavqelarini xotin-qizga nisbatan yuqori tutishlari, xotin-qizlarda esa o'z navbatida bu borada o'z imkoniyatlarini yuqori baholash hissining namoyon bo'lishi kuzatiladi.

Mustaqillik-ustunlik xususiyatida to'plangan ballar 2-ustunda berilgan bo'lib, bu esa o'zaro muomala va munosabatlarni o'rnatishda erkaklar uchun o'ziga ishonch, mustaqillik, o'z so'zini o'tkazish, kurashuvchanlik, shijoatkorlik xususiyatlari kuzatilishi mumkinligi, xotin-qizlarda ayrim xollarda o'ziga bino qo'yish kuzatiladi.

3-ustun – dangalchi-agressiv xususiyatini bildiradi. Test tahlilida 8 ballgacha ko'rsatkichda shaxsda samimiylik, maqsadga erishish yulidagi sobitqadamlik, 8 balldan yuqori bo'lganda qaysarlik, jaxldorlik xislatlari kuzatilishi keltirilgan. Olingan natijalardan ko'rinadiki, oilada kuzatiladigan munosabatlarda erkaklar xotinlarning xatolika yo'l qo'ymasligi, yanglishmasligi uchun samimiylik, sobitkadamlilik xususiyatlarini namoyon eta olishlari mumkinligi ayon bo'ladi. Lekin ko'rib turganimizdek, ular ballarining farqi 8 soniga nisbatan 0,5 ballga og'ish bilan ko'rinadi. Demak, xotin-qizlar ham oilada samimiy bo'lishga intiladilar, ayrim xotin-qizlarda o'z fikrini ko'rsatish, bo'ysunmaslik, natijada qaysarlik xususiyatlari ham kuzatilishi test natijalaridan ko'rinadi.

Ishonchsizlik-shubhalanish xususiyatining oiladagi o'zaro munosabatlarda namoyon bulishi yuzasidan shu narsa ko'rinadiki, respondentlarda shubhalanish, kelisha olmaslik xos ekan. Shu bilan birga bu xususiyatlar xotin-qizlarda kuchliroq darajada, erkaklarda esa o'rta darajada mavjud ekanligi ko'rinadi.

Mo'min-qobillik, uyatchanlikning namoyon bo'lishi yuzasidan, respondentlarda ushbu ko'rsatkichlar kuzatildi: 5,5 va 7,5 .Bu o'z navbatida kamtarlik, uyatchanlik, boshqalarni vazifasini o'z zimmasiga olish xususiyatining erkaklarda pastligi, oiladagi yumushlarni bajarish xotin-qizning vazifalari sirasiga kirishini anglashlarini bildiradi. Xotin-qizlarda esa uy bekasi sifatida bu xususiyatlar o'rtachadan yuqori darajaligi kuzatildi.

Itoatkor-tobelilik xususiyati bo'yicha olingan natijalar: 5,5 va 7,5 Boshqalarning yordami va ishonchiga intilish, ular orasida tan olinish ehtiyojini bildiradigan bu xususiyat ko'rib turganimizdek, erkaklardagi darajasi xotin-qizlardan farq qiladi. Bundan ko'rinadiki, o'zbek oilasidagi etnopsixologik xususiyatlarga ko'ra, xotin-qizlar oilada ijtimoiy mavqye jihatidan o'zlarini past darajada ekanligini his etishlari, hatto boqimanda shaxs pozitsiyasida ekanliklari ularning psixologik xususiyatlarida tobelik, yordamga muhtojlik sifatlarini kuzatilishiga olib kelar ekan.

Oiladagi muomala, oila ishlarini erkak va xotin-qiz orasida olib borilishida kelishuvchanlik-hamkorlik xususiyatlari ham shaxslararo munosabatlarda muhim ekanligi kuzatiladi. Biz bu xususiyat buyicha respondentlarda mos ravishda: 8,5 va 8,0 ballarni kuzatdik. Bu natija o'z navbatida respondentlarimizda boshqalar bilan hamkorlik qilish xosligini, atrofdagilarga samimiy bo'la olish qo'ldan kelishini bildiradi. Ko'rib turganimizdek, bu ballar orasida keskin tafovut ko'rinmaydi, bu o'z navbatida etnopsixologik xususiyatni ham bildiradi. Shuni qayd etish kerakki, o'zbek oilalarida boshqa kishilar bilan kelishuvchanlik, murosaga kelish xislatlari boshqa millat kishilariga qaraganda osonroq amalga oshishi kuzatuvlarda va hayotda o'z tasdig'ini topgandir. Qolaversa, o'zbek oilasida o'tkaziladigan ko'plab oilaviy tadbirlarda bu xususiyatni namoyon etish shaxsning fazilatlarini ulug'laydi. Oilada esa ayollar bu fazilatni boshqalar oldida, nigohida ko'proq amalga oshirishga harakat qiladilar.

8-ustundagi javobgarlik-mas'uliyatlilik xususiyati bo'yicha shaxslararo munosabatlarda 7,5 va 9,0 ballar namoyon bo'lganligini ham yaxshi natija deb hisoblaymiz. Bu o'z navbatida erkaklar ko'p vaziyatlarda mas'uliyatni his etishlariga nisbatan ustanovkalar shakllanganligini, xotin-qizlarga doimo yordam berishga tayyorlik holatida ekanliklari, ularda javobgarlik hissi yuqori darajada ekanligini anglatadi. Shu bilan birga ayrim xotin-qizlar uchun ko'ngilchanlik, fidokorlik, ya'ni altruizm xislatlari xos ekanligi ko'rinadi.

Demak, oila muhitidagi shaxslararo munosabatlarda erkaklar va xotin-qizlar xarakter xususiyatlarida o'xshashlik va tafovutlar namoyon bo'ladi. I va II oktantlar shaxs fikrlashidagi mustaqillik, o'z nuqtai nazarini himoya qila olish, liderlik va rahbarlikka moyillik tomonlarini ko'rsatadi. III va IV oktantlar shaxsda salbiy tomonlarni, janjalga moyillik, agressivlikni, V, VI, VII, VIII oktantlar esa atrofdagilarga bilan murosaga kelish, qo'shilib ketish bilan birga qarama-karshi tomoni qat'iyatsizlik xususiyatlarini ifodalaydi.

Ko'rib turganimizdek, oiladagi shaxslararo munosabatlarda erkaklar o'z oilalarida mavqyelari va o'rinlarini dadil his

etishadi va o'zlariga ishonch xislatlari namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Akramova F.A. Ijtimoiy psixologiya: o'quv qo'llanma. – T.: Nizomiy nomidagi TДPU, 2007. – 166 б.
- [2] Сермягина, О.С. Эмоциональные отношения в семье Текст. / О.С. Сермягина. - Кишинев: Штиинца, 1991. - 85с.
- [3] Андреева, Т.В. Семейная психология Текст. / Т.В. Андреева. - СПб.: Речь, 2004.-244с.
- [4] Василюк, Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) Текст. / Э.К. Васильева. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. -200с.
- [5] Ummatova S.Sh. Rashk fenomenining oila munosabatlaridagi gender va yosh farqlari. Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. - Toshkent: 2022.

